

Олексій ЯСЬ (Київ)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ У КОЛІ РОДИННОГО СЕРЕДОВИЩА

(Кучеренко М. О., Панькова С. М., Шевчук Г. В. Я був їх старший син
(рід Михайла Грушевського) / Наук ред. Л. Винар; відп. за випуск
Т. Хоменко. – К.: Вид-во “Кий”, 2006. – 662 с.)

Соціокультурне середовище належить до визначальних передумов становлення будь-якої особистості, зокрема знакових історичних постатей. Виняткову роль у цьому оточенні відіграє родинний шар, який становить особливий, самобутній, почасти навіть інтимний світ буття. Саме в ньому формуються засадні світоглядні орієнтири, первинні моделі людської поведінки, персональні нахили та звички, коло життєвих зацікавлень і вподобань, а за великим рахунком – індивідуальний профіль особистості. Отож родинне середовище є тією територією, своєрідною малою сценою, на якій людина випробовує власні творчі сили, робить перші кроки на тернистих дорогах великого життя. Недаремно родинне походження та його впливи належать до неодмінної проблематики наукових, зокрема біоісторіографічних студій. Адже локальне середовище сімейного вогнища відкриває широкий діапазон для різноманітних дослідницьких інтерпретацій, цікавих спостережень та несподіваних узагальнень.

Загалом біографічний матеріал породжує чимало яскравих асоціацій та інтуїтивних припущень, продукує конфронтацію нинішніх концептуальних рефлексій з фактографічною канвою тодішнього життя. Виняткове становище біографії як жанру на межі висвітлення життєпису та спадщини, приватного й офіційного, теорії і практики перетворює її на надзвичайно привабливу предметну галузь, яку розробляли та розробляють чимало дослідників з відмінними інтенціями, мотиваціями й світоглядними настановами.

До їхнього числа слід віднести й авторів зазначеної збірки наукових студій, хоч її складно ідентифікувати в межах якогось конкретного жанру, типу чи виду досліджень. У видовому плані ця праця має певні аналогії з біоісторіографією, але є значно ширшою як у дисциплінарному, так і у проблемно-тематичному сенсі. Власне, вказана збірка сполучає елементи біоісторіографічних, генеалогічних, джерелознавчих, архівознавчих досліджень з певними вкрапленнями документів та ілюстративних матеріалів, які об'єднані навколо вивчення родинної історії Грушевських і Оппокових.

Зауважимо, що автори прагнули щонайповніше відтворити родинне походження М. С. Грушевського сімейний побут, фамільні зв'язки і традиції, врешті-решт зануритись у неповторну й таємничу атмосферу давноминулого

життя старих українських родів. Утім, хронологічна та предметна локалізація цієї роботи не обмежується добою історика, а й включає і його пращурів, і нащадків.

Первісний пошуковий орієнтир зазначених студій, за висловом Світлани Панькової, спирався на “задум зібрати відомості про найближчих родичів Михайла Грушевського згаданих ним у знаменитих «Споминах»” (с. 5). Вочевидь такий підхід спричинився до нагромадження розмаїтого фактографічного матеріалу, що не вкладався в певні предметні та видові межі.

Імовірно, що саме специфіка архівних та джерелознавчих пошуків, пов’язаних з родинним оточенням М. С. Грушевського й спричинилася до своєрідної архітектоніки цієї збірки. Вона складається з двох серій нарисів про походженнята відомих представників Грушевських і Оппокових, біографічних покажчиків, укладених за абеткоюу вигляді словникових гасел, генеалогічних схем, які доповнюють основний текст і водночас є першорядним довідковим матеріалом. Окрім того, до всього видання складено географічний та іменний покажчики. Відзначимо одразу, що науково-довідковий апарат збірки укладений на високому фаховому рівні і є майже бездоганим. Зокрема, в ньому представлено чималий пласт архівної, біографічної та бібліографічної інформації, який незаперечно свідчить про величезні обсяги пошукової роботи, проведеної авторами.

З поодиноких зауважень, які постають у процесі ознайомлення з науковим апаратом, слід вказати лише на відсутність переліку ілюстрацій. Адже їхня загальна кількість сягає понад 100. Причому низка опублікованих світлин становить неабиякий інтерес як для грушевськознавців, так і для всіх дослідників, які вивчають українську культурну й інтелектуальну історію XIX–XX ст. Варто було б також зазначити, які світлини й ілюстрації публікуються вперше.

В основу викладу матеріалу автори збірки поклали ретроспективний принцип. Тому вихідними точками відліку є найзагальніші етногеографічні й етнокультурні контексти (Чигиринщина, Худоліївка) та перші відомості про походження родин Грушевських і Оппокових. Автори іноді генерують більше питань і припущень, аніж ствердних та перевірених джерелами відповідей, але вперше торують шлях до майже незнаного, наміченого тільки пунктиром родового “простору” Михайла Грушевського. Згодом контекстивикладу звужуються до достеменних пращурів ученого по батьківській та материнській лініях. Зокрема, найдавніша згадка про прапрадіда М. С. Грушевського – Данила Грушу – сягає 12 липня 1746 р. (с. 22). Зрештою, відомі постаті родинної історії постають в окремих біографічних замальовках.

Зазначимо, що на сторінках видання подано великі нариси, присвячені представникам чоловічої родинної лінії видатного історика: Федорові Васильовичу (діду), Сергієві Федоровичу (батьку), Марку Федоровичу (чотириюрідному брату), Григорієві Івановичу (двоюрідному брату) Грушевським, Сергієві Вікторовичу Шамраю (рідному племіннику). У цих нарисах простежуємо і низку цікавих мікроісторичних сюжетів, репрезентованих в окремих текстових фрагментах. У них не тільки викладено канву біографічних подій з обсягу зазначених персо-

налій, а й висвітлено специфічні умови й обставини життя Грушевських у контексті тієї чи іншої місцевості, руйнівних перетворень ХХ ст. тощо. Приміром, у біографічному етюді про Федора Васильовича подається стисла історія села (колишнього містечка) Лісники, де мешкала його родина. Заразом наводиться і майже детективний епізод з пошуками надгробку Ф. В. Грушевського наприкінці 1990-х рр. (с. 66–72). Так в одному нарисі несподівано сполучаються різні пласти часу, пов'язані з родинною історією Грушевських.

Схожі сюжетні повороти спостерігаємо і в начерку про Сергія Федоровича Грушевського. Зокрема, в цьому нарисі розглядається побутування родини в Холмі, Владикавказі, на Ставропіллі тощо. Водночас звертається увага на моральні засади, які панували в родині С. Ф. Грушевського. Слушно наголошується на плеканні духу допомоги рідним, яким повністю просякнута сімейна історія Грушевських. Тож другорядні, на перший погляд, подробиці та деталі родинного життя раптово перетворюються у надзвичайно важливі свідчення для розуміння духовних чеснот та обрисів внутрішнього світу майбутнього вченого. Мабуть, якраз у руслі таких ціннісних настанов формувалося ставлення М. С. Грушевського до родини, яке він розумів як священний обов'язок довічного піклування про близьких людей. Чи не тут варто шукати витoki трепетливої, майже батьківської опіки багатьох членів своєї родини, яку простежуємо в багатьох учинках та діях академіка? Адже світоглядні орієнтири Сергія Федоровича тривалий час залишалися для його старшого сина найвищими моральними мірлами.

Загальний образ С. Ф. Грушевського на сторінках зазначеної праці постає досить складним і далеким від штучної завершеності, особливо щодо його українства. У цьому вбачаємо прагнення авторів утриматися від спокуси надмірно спростити складну і суперечливу минувшину. Вважаємо, що вказана риса є ще одним позитивом цієї збірки.

Несподівану трагічну паралельність і співзвучність з долею М. С. Грушевського спостерігаємо в нарисах про його чотирирічного брата, педагога, богослова, етнографа та краєзнавця Марка Федоровича Грушевського та небожа, талановитого, багатообіцяючого молодого історика Сергія Вікторовича Шамрая. Обоє були знищені ненаситним молохом сталінського тоталітарного режиму. Ці постаті змушують замислитися над темою спадковості талантів і творчих здібностей у різних представників родини Грушевських, яку спостерігаємо в нахилах до історичних та взагалі наукових студій.

Значну роль у цій справі, очевидно, відіграла сімейна традиція, сперта на священницький пієтет до пам'яті предків та середовища їхнього буття. Невипадково зацікавлення долею власного роду та історією свого краю спостерігаємо і в Марка Грушевського і в Сергія Шамрая та низки інших представників цієї родини.

Дуже цікавими є і нариси, присвячені представникам материнської лінії Михайла Грушевського священницькому роду Оппокових. Наразі слід відзначити, що остаточно форма родинного прізвища Оппокови утвердилася лише 1820 р. (с. 358).

У виданні представлено історико-біографічні етюди про Захарія Івановича Оппокова (дід майбутнього академіка), Глафіру Захаріївну Грушевську (мати), Володимира Амвросійовича Менчиця та інших осіб. На сторінках видання вони постають як надзвичайно енергійні й вольові особистості.

Захарій Іванович упродовж 56 років гідно виконував свої пастирські обов'язки, кілька разів був відзначений державними нагородами, зрештою отримав навіть право спадкового дворянства (с. 376). Саме він започаткував у родині Оппокових традицію світської освіти для своїх синів та пишався їхніми службовими кар'єрами. Зауважимо, що навіть цей окремий факт свідчить про несподівану широту поглядів, ба навіть про гідну подиву прозорливість голови священницької родини щодо майбуття нащадків. Недаремно чимало з Оппокових успішно виявили себе на російській державній та військовій службі, а дехто з них обіймав важливі посади в радянському партійному і державному апараті. Наприклад, відомий більшовицький діяч Георгій Іполитович Ломов-Оппоков, що ввійшов до першого складу Раднаркому та зробив неабияку кар'єру на службі новому політичному режиму (с. 384–385). Історія немовби навмисно здійснила крутий “сюжетний зигзаг” та звела його у 1930-і рр. у Москві віч-на-віч зі своїм двоюрідним братом – опальним академіком (с. 386–387). Утім, уповні роль Г. Ломова-Оппокова у долі М. С. Грушевського протягом останнього десятиліття життя визначного вченого залишається нез'ясованою. Вона і до сьогодні продукує припущення та версії дослідників.

На цьому самотньому родинному тлі яскравіше вимальовуються окремі риси Великого історика, зокрема його дивовижна енергійність, надзвичайна працездатність та цілеспрямованість. Значний інтерес викликає й опис Сестринівки, родинного осідку Захарія Івановича Оппокова. З цим селом пов'язані незабутні враження та почування молодого Михайла.

Вельми зворушливо, у підвищеній емоційній тональності написано і нарис про матір М. С. Грушевського – Глафіру Захаріївну. Зокрема, автори звертають увагу на трагічні сторінки родинної історії – смерть трьох рідних братів і сестри, які на все життя закарбувалися у свідомості українського вченого.

Вражає і материнське піклування Глафіри Захаріївни про своїх дітей, зокрема обсяг епістолярного спілкування з ними. Адже до наших днів збереглося понад 2 тисячі листів, адресованих до Михайла, Олександра та Ганни Грушевських (с. 414). Величезний скарб для грушевськознавців!

Своєрідні повороти родинної історії Оппокових споглядаємо і в нарисі про забутого українофіла та елизаветградського Сковороду – Володимира Амвросійовича Менчиця. Це ім'я і до сьогодні оповите таємничим, загадковим ореолом.

Утім, у збірці подано інформацію й про інших напівзабутих та визначних репрезентантів різних гілок та відгалужень родини Оппокових. Серед них визначний гідролог, академік Євген Володимирович та адвокат, видавець і журналіст Іван Костянтинович Оппокови, лікар та громадський діяч Олександр Григорович Черняхівський, видатний гідробіолог, академік Олександр Вікторович, вчений-теріолог, академік Вадим Олександрович, письменник і кінодраматург Андрій Олександрович Топачевські та багато інших самотніх постатей.

Насамкінець зауважимо, що збірка наукових студій “Я був їх старший син” цікава з багатьох перспектив і поглядів.

Передусім, вона узагальнює та демонструє солідні здобутки на ниві грушевськознавства.

Крім того, представлена робота є цінним довідковим виданням, особливо з обсягу архівної та бібліографічної евристики.

Досить проста, приступна для широкого загалу манера викладу матеріалу, якою вирізняється зазначене видання, дає змогу активно використовувати його для популяризації імені М. С. Грушевського та його спадщини на теренах сучасного українства.

Та найважливіше те, що зазначені студії українських музеєзнавців викликають нові асоціації й враження, продукують ширші тлумачення й інші контексти висвітлення інтелектуальної біографії і спадщини Великого Українця.

Сподіваємося, що ознайомлення з цією працею надасть потужних імпульсів грушевськознавцям і спричиниться до появи новітніх студій.